Isaac Deutscher

E H Carr som den bolsjevikiska regimens historiker

[Ur Soviet Studies*, vol VI, nr 4, april 1955. Översättning från engelska, Göran Källqvist.]*

Publiceringen av fjärde bandet av Carrs *History of Soviet Russia* [På svenska *Ryska revolutionen 1917-1923* (del 1-3) och *Mellan Lenin och Stalin: Sovjet 1923-1924*] ger en välkommen möjlighet till en övergripande granskning av hans verk och en bedömning av dess plats inom området för sovjetiska studier.

Det svårt att låta bli att inleda dessa anmärkningar med att begrunda det tillstånd som historieskrivningen av den ryska revolutionen befinner sig i idag [1954]. Det är ett nästan otroligt faktum att inte ett enda verk som förtjänar namnet Historia hittills har producerats i Sovjetunionen. Förvisso såg sovjetregimens första decennium ett enormt antal värdefulla bidrag till en historieskrivning, många speciella monografier, och dokumentsamlingar. I den intellektuella villervalla som rådde under den perioden inledde sovjetiska historiker ambitiösa forskningsprojekt. De menade att det var första gången som marxister skulle skriva en verklig historia, med stöd från en stor stat och överflödet av statliga arkiv som nyss hade öppnats, och de var säkra på att få ett gensvar av den enorma nyfikenhet som hade väckts inom den unga generationen. När skulle marxismen kunna bevisa sina oöverträffade förtjänster som historisk undersöknings- och analysmetod om inte under dessa omständigheter?

Men stalinismens uppkomst och konsolidering spolierade hela området av historiska studier. Den stalinistiska staten skrämde historikerna och föreskrev först det mönster inom vilket de förväntades tvinga händelserna och sedan ständigt nya versioner av händelserna själva. I början utsattes historikerna för detta tryck huvudsakligen när det tog itu med den ryska revolutionen, partistridigheterna som hade föregått och följde på den och i synnerhet kampen i bolsjevikpartiet. Alla dessa måste behandlas på ett sätt som rättfärdigade Stalin som den monolitiska bolsjevismens Ledare. Senare sträckte sig omskrivningen av historien bakåt till gångna sekel och utåt till andra länders historia, tills Cho degraderades till att inte bara vara politikens värdiga tjänare – en roll som hon är mycket van vid – utan dess slav. Den livfulhet och lidelse med vilken historikerna hade kastat sig in i arkiven fick sin dödsfiende i det hemlighetsmakeri som spärrade tillgången till dokumenten. Historikerna kunde inte tillåtas undersöka fakta eftersom en fri undersökning var oförenlig med förfalskningarna. Till sist förbjöds alla parti- och revolutionsskildringar, till och med de som hade skrivits i stalinistisk anda, tills studenter på alla nivåer, från particeller på landsbygden till akademiska seminarier, bara tilläts hämta uppgifter från en enda källa, *SUKP:s historia. Kortfattad kurs*, denna bisarra och primitiva samling stalinistiska myter som skrevs eller inspirerades av Stalin själv.

Detta förfall för de historiska normerna saknade inte föregångare. Under lång tid gick det inte bättre för den franska revolutionens historiker. Napoleon och hans prefekter och censorer höll ett misstänksamt öga på de ”ideologer” som försökte utforska det stora revolutionära drama som föregick kejsardömet. Kejsardömets säkerhet krävde att en ridå skulle sänka sig över den stora revolutionen, att dess spöken skulle fördrivas och dess republikanska och plebejiska idéer förjagas från folks sinnen. Napoleon kunde kosta på sig att ge fritt utlopp åt sin fientlighet mot ideologier och ideologer, så till skillnad från Stalin brydde han sig inte ens om att fuska i historieskrivning. Han behövde inte förfalska historien – han tystade ned den. De första historieskrivningarna om revolutionen började uppträda först under restaurationen, och de skrevs av fiender till huset Bourbon. Eftersom Stalin satt i ledningen för ett parti som var stolt över sin historiska materialism kunde han inte ens försöka att öppet förtiga historien: än våldsammare måste han förstöra och förvanska den.

Märkligt nog har ingen av de många ryska emigrantgrupperna utnyttjat sin påtvingade och långvariga politiska sysslolöshet till att producera något som liknar historieskrivning. Det finns ingen seriös monarkistisk version av revolutionen, ingen kadetversion, ingen mensjevikisk redogörelse och ingen socialistrevolutionär tolkning. Vitgardisterna producerade sina redogörelser för inbördeskriget, bland vilka Denikins fem band fortfarande är den viktigaste, trots sin brist på finess. Miljukov skrev sin *Historia* under brinnande inbördeskrig, men den var föga mer än en utvidgad broschyr som anklagade alla kadetfientliga partier, och Miljukov var en alltför stor vetenskapsman för att inte förstå det. I förordet till sitt verk praktiskt taget förnekade han som historiker den beskrivning av händelserna som han hade givit som ledare för sitt parti. Inte heller har mensjevikerna, bland vilka det fanns fler begåvade skribenter och teoretiker än i någon annan emigrantgrupp, givit några betydande historiska bidrag. Kerenskijs och Tjernovs urskuldande böcker innehåller inga verkliga försök att återge den historiska processen, och Dans postuma verk *Proischozjdenje Bolsjevisma* är i viss mån intressant som en självkritik från mensjevikernas sida i efterhand men inte som historieskrivning. Alla dessa partier och grupper var indragna i striderna 1917, och revolutionen var en så renodlad katastrof för dem, och deras roll i den så orimlig att deras teoretiker och författare föredrog att inte återvända som historiker till scenen för dessa strider. Ett framstående undantag är Trotskijs Ryska revolutionens historia, som är den enda som går utöver begränsningarna hos ett urskuldande och är ett varaktigt litterärt och historiskt monument över 1917.

Inte heller kan västvärldens historieskrivning vara stolt över sina bedrifter. Det är inte bara på grund av att *wer den Dichter will verstehen muss in Dichters Lande gehen* [ungefär: den som vill förstå poeten måste resa till poetens land], även om det säkert kommer att bli ryssarna själva som till sist kommer att skriva den stora och avslöjande historien om revolutionen, när de har hämtat sig efter Stalinperiodens intellektuella lågkonjunktur. Västvärldens historikers misslyckande att producera en nöjaktig preliminär redogörelse har också till stor del berott på att de mest sysslat med den aktuella politiken. Västvärldens historieskrivare har sällan gjort sig skyldiga till massiva förfalskningar, men de har inte varit oskyldiga när det gällt att tiga om fakta. De har som regel visat föga eller inga insikter i de motiv och tankar som funnits hos samhällsklasser och politiska partier och ledare som varit indragna i kampen i Ryssland, och på senare tid har Kalla kriget haft nästan lika förödande effekter på forskningen som stalinismen själv haft.

Det är Carrs bestående och utmärkande förtjänst att vara den förste verklige historikern om den sovjetiska regimen. Han har tagit sig an en enormt omfattande och vidsträckt uppgift, och han har redan genomfört en stor del av den. Han betraktar scenen med objektiviteten hos en som står om inte över konflikten så i alla fall utanför den. Han vill ge sina läsare förståelse och han letar både efter fakta och trender, både efter träden och skogen. Han är lika strikt samvetsgrann och noggrann som inträngande och skarpsinnig. Han har sinne för att se system och ordning i saker och ting och presenterar sina upptäckter på ett åskådligt sätt. Hans *Ryska revolutionen...* måste anses vara en verkligt enastående bedrift.

Förvisso har Carr bara kunnat använda sådana källor som sedan länge har varit tillgängliga för studenter: han har inte haft tillgång till icke publicerade dokument. Men han har lyckats dra ut det yttersta ur dessa onekligen begränsade källor, och sätta samman det i en tätt vävd skildring. För den period som han har täckt hittills är de publicerade dokumenten så många och tillförlitliga att det är tveksamt om öppnandet av arkiven kommer att tvinga historikerna att på något grundläggande sätt revidera de uppfattningar som går att dra på grundval av det material som redan givits ut. Det är för övrigt mina egna erfarenheter med Trotskijarkiven som jag har studerat vid Harvard. De innehåller en stor mängd viktiga dokument, och uppgifterna i dem får mig att vara oense med Carr på vissa speciella punkter. Men i det stora hela

är dessa meningsskiljaktigheter inte grundläggande vad gäller fakta.[1] Det kan därför antas att Carrs studie av Sovjetryssland fram till 1924 är så fulländad som ett historiskt verk kan vara.

Carr är framförallt historiker av institutioner och politik, vars ursprung och utveckling han spårar in i minsta detalj. Han visar sovjetstaten i vardande, och det gör han med en mästerlig fattningsförmåga. Men han är först och främst intresserad av staten, inte med nationen och samhället bakom den. Dessutom är hans intresse koncentrerat till högsta toppen i statsapparaten, så att man kan säga att *Ryska revolutionen...* i första hand är historien om dess härskande grupp. Delvis är detta oundvikligt: en historiker återskapar den historiska processen på grundval av dokumentära bevis som till största delen härrör från härskarna, även om det sovjetiska samhället under revolutionsåren ingalunda var så formlöst och otydligt att det bara utgjorde en tyst bakgrund. Men denna utmärkande egenskap hos Carrs verk beror också delvis på hans grundläggande sätt att närma sig frågan. Närhelst han hänvisar till utvecklingen i den sociala bakgrunden så är hans hänvisningar underordnade hans analys av vad som pågick inom den härskande gruppen. Han har en tendens att se samhället som objekt för den politik som utarbetades och föreskrevs uppifrån. Han lutar åt att se staten som skapare av samhället istället för samhället som skapare av staten.

Detta sätt att närma sig frågan skapar redan på förhand svårigheter för någon som skriver historien om en revolution, eftersom en revolution innebär att en stat rasar samman och visar att det i sista hand är samhället som gör staten och inte tvärtom. Carr närmar sig den revolutionära omvälvningen som en akademisk vetenskapsman som framförallt är intresserade av konstitutionella skrivelser, politiska formuleringar och regeringsmaskinerier, och mindre av massrörelser och revolutionära omvälvningar. Han glöder för statsmannakonst, inte ”omstörtande” idéer. Han studerar flitigt de omstörtande teorierna, men bara i den mån de kan ge en ledtråd till de segrande före detta revolutionärernas statsmannakonst. Om han hade valt att ge en kortfattad redogörelse för sitt verk så kunde han ha öppnat sin *Ryska revolutionen...* på Churchills vis med följande text: ”Hur det ryska samhället föll samman genom de gamla härskande klassernas idioti och oduglighet och de bolsjevikiska revolutionärernas utopiska drömmar, och hur dessa revolutionärer till sist räddade Ryssland genom att ge upp sina idealistiska vanföreställningar och mödosamt och plågsamt lära sig statsmannakonstens ABC.”

Denna metod återspeglas till och med i hur Carrs verk är sammansatt. Större delen av hans första band handlar om hur den bolsjevikiska konstitutionen utarbetades, vilket för mig förefaller vara berättelsens minst viktiga och mest overkliga aspekt. En annan stor del av samma bok ägnas åt ”politik, doktrin, apparat”, och en annan, den klart bästa, beskriver det tsaristiska imperiets ”upplösning” och dess ”återförening” under sovjetisk fana. Det som saknas nästan helt är den samhälleliga bakgrunden 1917. För en akademisk vetenskapsman som är spränglärd i studier av konstitutionen är detta naturligtvis det mest naturliga sättet att närma sig frågan, men det är inte det sätt som är mest lämpat att studera ett samhälle i revolutionära födslovåndor. Vartefter Carr fortsätter sitt verk så övervinner han efterhand i anmärkningsvärt stor omfattning begränsningarna hos denna metod. Med hjälp av en nästan heroisk, självkritiskt analytisk ansträngning har han kommit mycket närmare en förståelse av det märkliga fenomen som den ryska revolutionen är, än vad hans utgångspunkt gjorde att vi kunde förvänta oss. Men utgångspunkten återspeglas fortfarande i hans behandling av ämnet och ligger bakom mycket av hans resonemang.

Carr har klandrats av akademiska kritiker för sin inställning till leninismen och hans påstådda beundran av Lenin. En av hans kritiker har anmärkt att Lenin har samma plats i hans verk som Caesar har i Mommsens *Historia*. Jag tycker att denna kritik är grundlös. Carr är för skeptisk, för skarpsinnig och alltför starkt medveten om Lenins motsägelser för att vara hans beundrare.

[1] Betydelsen av Trotskijarkiven för åren efter 1924 är ojämförligt mycket större.

Det som stämmer är att Lenin i hans framställning är en gestalt som dominerar och kastar sin skugga över revolutionen, bolsjevikpartiet, sovjetstaten. Delvis är det så på grund av den otillräckliga skildringen av den samhälleliga bakgrunden och delvis därför att Carr inte är tillräckligt medveten om de processer som låg bakom formandet av Lenins politiska tänkande, och hur mycket Lenins tänkande formades av hans omgivning och påverkades av hans anhängares idéer, även under åren under hans mogna ledarskap och herravälde. I detta avseende lider Carrs verk av en viss brist på politiska och psykologiska insikter.

Men viktigare är att Carrs ”förgudning” av Lenin gäller statsmannen Lenin och den självlärde mästaren i statsmannakonst till skillnad från den marxistiska revolutionären och tänkaren. Det är den Lenin som *bygger* en stat som framkallar hans beundran, inte den som *störtar* en stat, och definitivt inte den som envist *drömmer* om att den stat som han själv skapat så småningom ”vittrar bort”. Carr ser skildringen av revolutionären Lenin som ett oumbärligt förspel till statsmannen Lenin, och han har föga mer än ett artigt nedlåtande ironiskt leende till den Lenin som vid maktens höjdpunkt fortfarande hade blicken fäst på den avlägsna visionen om ett klasslöst samhälle utan någon stat. Ändå var dessa olika och synbarligen motsägelsefulla sidor hos Lenins personlighet så nära integrerade att ingendera av dem kan isoleras och ses isolerade. För en läsare av Carrs *Ryska revolutionen...* måste det vara något av en gåta hur Lenin kom att uppnå det statsmannaformat som Carr tillskriver honom. Kanske han till och med som byggare av en stat hittade sin styrka i dessa tillgångar av revolutionärt tänkande och drömmar?

Efter att ha läst Carrs sidor kunde jag inte låta bli att tänka på en bekännelse som en gång gjordes av en ansedd polsk liberal politisk skribent, Konstanty Srokowski, som träffade Lenin under dennes vistelse i Kraków före Första världskriget. Efter att ha tillbringar mycket tid med Lenin och diskuterat politik och samhällsfrågor och spelat schack erkände Srokowski senare att han 1912-1914 betraktade Lenin som en välmenande men ytterst opraktisk person utan någon som helst chans att påverka den praktiska politiken. ”Oavsett vilket ämne vi gav oss i kast med”, berättade Srokowski, ”så började Lenin med att förklara en av den marxistiska filosofins grundsatser. Han upphörde aldrig att citera Marx, som om han lurade sig själv att han i Marx’ skrifter hade hittat en huvudnyckel till alla de problem som sysselsatte mänskligheten. Jag kunde inte göra annat än rycka på axlarna. Det var intressant att diskutera med Lenin, ty han var intelligent och skolad man. Men han verkade vara en idealistisk visionär. Jag var övertygad om att varenda en av våra socialistiska politiker på lägre nivå och fackliga ledare var överlägsna honom som *handlingsmänniskor*. När jag fick höra att samma Lenin ledde en revolution och var ledare för ett stort land blev jag mållös av häpnad. Jag tappade förtroendet för min bedömningsförmåga. Hur, undrade jag, kunde jag ha gjort ett så avgörande misstag i min bedömning av denne man. Det måste ha varit något fel i hur jag närmade mig honom och överhuvudtaget politik.” Den gamle polske skribenten hade givetvis en överdriven respekt för praktisk politik och alltför lite aktning för ”revolutionär romantik”. Ibland undrar jag om Carrs syn på Lenin skulle ha varit annorlunda om han hade träffat honom, låt oss säga 1912? I grund och botten är denna syn inte långt borta i *Ryska revolutionen...*, där det bara är Lenin den framgångsrike mästerbyggaren av Sovjetryssland som i Carrs ögon verkar uppväga Lenin den revolutionäre drömmaren.

Det är inte svårt att upptäcka att Carr åtminstone delvis har utvecklat sin uppfattning om den bolsjevikiska revolutionen i motsättning till västvärldens diplomaters åsikter under åren av bolsjevikfientlig intervention. Den generation västdiplomater som bevittnade bolsjevismens uppkomst och av all sin makt gjorde motstånd mot den, var som bekant oförmögna att förstå det fenomen de kämpade mot. Man kan beskriva Carr som en intellektuell landsflykting från denna tradition – så att säga en rebell som beskriver denna tradition från insidan. Vi känner inte till någon annan person med Carrs bakgrund som har visat sig förmögen till ens en liten

del av den enorma intellektuella ansträngning som gjorde att Carr kunde inse leninismens inre logik. Trots det kan det diplomatiska tänkandets speciella begränsningar ibland kännas mellan raderna i *Ryska revolutionen....*

När Carr betraktar den jordbävning som den ryska revolutionen är, så blickar han ut över landskapet för att se vad som hände med ett så välbekant landmärke som det ryska utrikesministeriet. Han är förbryllad, förvirrad och oroad av att det försvinner. Han kan inte tro på att det kan tjäna något gott syfte att bryta ner diplomatin som revolutionen gjorde, eller att det kan bli varaktigt. Och han är lättad över att se, att när dammet lagt sig så förefaller diplomatin och dess kännetecken vara tillbaka där han förväntar sig att hitta dem. De sällsynta ögonblick då han ger utlopp för irritation med bolsjevikledarna är när han återger deras inledande fientlighet mot den konventionella diplomatin och att de hängav sig åt ”illusionen att utrikespolitik och diplomati bara var ett ont arv från kapitalismen”. De bolsjevikiska utopikerna kunde mycket väl ha svarat att de tvingades ta upp diplomatin bara därför att ”det onda arvet från kapitalismen” var mycket tyngre än de hade fruktat. Om man anser att framtidsutsikterna av ett internationellt socialistiskt samhälle är fullständigt orealistiska, och om man ser mänsklighetens framtid som en evig strid mellan nationsstater, då måste man givetvis mena att diplomatin, dess institutioner och procedurer är oskiljaktiga från mänsklighetens historia. Leninisterna trodde att vår tid nationella diplomati en dag skulle verka lika otidsenlig som de separatistiska, feodala och postfeodala furstendömenas diplomati verkar idag, och att den förenande historiska process som hade slagit ihop dessa separata enheter till nationsstater så småningom skulle förena nationsstaterna till ett internationellt samfund som inte skulle behöva någon diplomati. Carr vill inte veta av något sådant struntprat, och han är glad att slippa det och generöst applådera bolsjevikerna när de, likt ångerfulla förlorade söner överger sitt ”stolta förakt för utrikespolitikens konventionella uppfattningar och spelregler” och åter öppnar normala ambassader. Han talar upprepade gånger om detta som en ”normalisering” av den sovjetiska politiken, trots att det som kan förefalla vara normalt enligt en måttstock kan vara ytterst onormalt med en annan.

Carrs beskrivning av scenen då Trotskij lämnar det sovjetiska utrikesdepartementet efter att freden i Brest-Litovsk hade slutits är avslöjande. ”Den hetsige revolutionäre agitatorn efterträddes av en representant för den gamla diplomatin. Dennes tidiga [?] omvändelse till bolsjevismen hade inte fördunklat en viss inrotad respekt för traditionella former... Efter Trotskijs snabba och stormiga karriär i Narkomindel grep sig Tjitjerin an med det tålmodiga och mindre effektfulla organisationsarbetet.” Denna kontrast mellan Trotskij, den hetsige agitatorn, och Tjitjerin, hos vilken den konventionella diplomatins förtjänster hade överlevt trots bolsjevismen, är något tvivelaktig. Tjitjerin var en så icke konventionell bohem som man kan tänka sig, och han var allt annat än en tålmodig organisatör. I sitt personliga uppträdande och vanor var Trotskij å andra sidan mycket mindre excentrisk än Tjitjerin. Han bytte med lätthet från hetsig revolutionär agitation till ytterst korrekta diplomatiska förhandlingar, och han var förvisso en tålmodig organisatör. Inte heller är det ett mer välgrundat påstående att Tjitjerins inflytande var större än Trotskijs när det gällde genomförandet av den sovjetiska diplomatin. Carr är medveten om att Tjitjerin bara utförde politbyråns beslut, där Trotskijs inflytande, vad gäller diplomatin, kunde mäta sig med allas utom Lenins. Från dokumenten i Trotskijarkiven vet vi nu att det var Trotskij som 1920 mycket mer enträget än Lenin kämpade för en brittisk-sovjetisk överenskommelse, för fred med Polen, för en normalisering av förhållandena till de små baltiska staterna,[2] och Carr återger själv en del av förberedelserna inför Rapallofördraget från vilka det klart framgår att han var en av de främsta inspiratörerna till Rapallo, troligen den främsta initiativtagaren. Men denna scen med Trotskijs avgång och Tjitjerins ankomst, som ritas upp med sådant omisskännligt välbehag, illustrerar en uppfatt-

[2] Se I Deutscher, Den väpnade profeten, på marxistarkiv.se, s 273-279.

ning enligt vilken sovjetregimen fick sitt existensberättigande först när den upptäckte sina nationella intressen.

Jag tänker inte förneka att det fanns ett inslag av orealistiska drömmar i bolsjevikernas inställning eller att de senare bekräftade de traditionella regerings- och diplomatiska uppfattningarna och spelreglerna. Men hur vi ser på dessa handlar om proportioner och värdering, och min kritik gäller Carrs överbetoning av bolsjevikernas återvändande till vanliga uppfattningar och spelregler och hans otillräckliga insikt i periodens revolutionära livsuppfattning.

Carr respekterar starkt politik och föraktar – ibland – revolutionära idéer och principer. Även detta visar sig i hur hans monumentala verk är upplagt. Han förpassar idéer och principer till Appendix och noter, och behandlar dem underförstått som saker av marginellt intresse, medan hans historia främst handlar om politik. I band 1 berör han Lenins teori om staten i en not, medan en tredjedel av boken ägnas åt utarbetande av konstitutionen, trots att de sovjetiska konstitutionerna främst hedrades när de bröts och hade föga praktisk betydelse. En annan not handlar om ”Doktrinen om självbestämmande”. I andra och tredje boken handlar Appendix om den marxistiska inställningen till bönderna och den marxistiska synen på krig. Ändå var dessa uppfattningar och teorier aktiva och avgörande inslag i den utveckling som beskrivs i större delen av *Ryska revolutionen...*, eftersom de påverkade dess rollfigurer. Carr känner naturligtvis till det marxistiska talessättet att en tanke som får grepp om människornas sinnen i sig själv blir en kraft. Den historiska realismen kan därför inte bestå av att tona ner idéernas kraft, ty det kan bara begränsa och utarma det historiska perspektivet.

Att denna kritik är giltig kan illustreras med Carrs behandling av de interna bolsjevikiska debatterna om freden i Brest-Litovsk. Hans redogörelse för detta är en besvikelse. Andra författare utan Carrs lärdom och förmåga har återgivit denna ödesdigra händelse med mycket större insikt och känsla för dramat. Det är inte huvudsakligen eller ens i första hand en fråga om litterär stil. Debatten om Brest-Litovsk kan betraktas som en sammandrabbning mellan politisk ändamålsenlighet och revolutionär idealism där ändamålsenligheten tar överhanden. Det är en förenklad men i allt väsentligt riktig åsikt, och är den som Carr antar. Men han förstår argumenten om politisk ändamålsenlighet mycket mer skarpsinnigt än motiven bakom den revolutionära idealismen, och han är inte helt mottaglig för den fulla kraften i konflikten mellan de två. Dessutom leder hans förkärlek honom vilse som historiker: han beskriver på ett riktigt och mycket detaljerat sätt Lenins argument för fred, men underlåter att ens ge en kort sammanfattning av de uppfattningar som motståndarna till fred hade, och som han vet till en början hade en majoritet av partiet bakom sig och flera gånger röstade ned Lenin. Om Carr hade givit lite tålmodig uppmärksamhet åt Bucharins, Radeks, Joffes och Dzerzjinskijs åsikter så kanske han hade hittat mer än bara entusiastisk praktfullt och revolutionärt frasmakeri i dem, även om det onekligen inte saknades sådant. Han kanske också hade hittat betydande realism och framsynthet. Även om det inte vore fallet, så leder hans underlåtenhet att ge en tillräcklig uppfattning om vänsterkommunisternas resonemang till en egendomlig lucka.

Vid flera tillfällen hänvisar Carr sarkastiskt till bolsjevikernas ”wilsonska” ”vädjanden om att även dåliga regeringar måste vända sig till det upplysta folket”. Men var dessa vädjanden så idealistiska som Carr påstår? Var de ens så opraktiska ur den maktpolitiska analysens synvinkel? Den segerrika revolutionen var trots allt inget annat än en enda stor vädjan ”från en dålig regering till ett upplyst folk”. Genom sitt förakt för dessa vädjanden missar Carr revolutionens klimat, dess känslomässiga atmosfär, dess massentusiasm, dess moraliska spänning, dess högtflygande förhoppningar, och den djupa förstämningen hos dess desillusioner, som alla härrörde ur både revolutionärernas och folkets brinnande tro på att dessa ”vädjanden” var realistiska. Ibland verkar Carrs rollfigurer röra sig i tomma luften och i ett känslomässigt vakuum, som om de bara var politiska begrepp och formler utan kropp. Delvis beror detta på att författaren främst är intresserad av vetenskaplig historieskrivning,

vilket för honom verkar innebära att utesluta att ge händelserna en känslomässig och besjälad prägel. Som historiker granskar och skärskådar Carr sin period på ett enastående sätt, men han återupplever den inte. Kanske han inte anser det vara viktigt och nödvändigt eller ens tillrådligt för en historiker att göra så. Hans sätt att närma sig frågan kan förvisso rättfärdigas och har sin giltighet: det finns ett flertal sätt att skriva historia, även om de bästa historieskrivningarna är verk med fantasifulla insikter och konstnärlighet såväl som vetenskap. Men även med Carrs metod och stil skulle hans insikter ha blivit djupare om de inte hållits så hårt i schack av hans otålighet med utopier, drömmar och revolutionär agitation.

Carr är fascinerad av den finess och flexibilitet med vilken Lenin anpassade sin politik till händelser och omständigheter. Men ibland överdriver han inslagen av opportunism hos Lenin och utesluter andra inslag. Marxisten Lenin framträder ganska otydligt på hans sidor. Carr är inte tillräckligt medveten om hur stark den marxistiska traditionen var hos Lenin. När han verkligen hänvisar till den traditionen verkar han vara ute på hal is och gör egendomliga faktamisstag. (Således hävdar han att Lenin delvis grundade sin *Imperialismen som kapitalismens högsta stadium* på Rosa Luxemburgs *Kapitalackumulationen*, vilket är fullständigt fel. Lenins *Imperialismen* grundade sig helt och hållet på Hilferdings *Finanskapitalet*, och Lenins eget ekonomiska tänkande – från sina tidigaste skrifter till sin slutliga bedömning av Rosa Luxemburgs teorier efter hennes död – var starkt mot Luxemburgs teori.) Det som Carr beskriver som ett ”wilsonskt” inslag hos leninismen var i själva verket en väsentlig del av den marxistiska internationalistiska traditionen, och Carr vilseleds av yttre likheter mellan en del av Wilsons och bolsjevikernas paroller och har en benägenhet att förbise verkligheten bakom parollerna och de olika och oförenliga tankekedjor ur vilka de politiska slagorden hade uppstått. Underförstått behandlar Carr den tidiga bolsjevikiska internationalismen som en rent ideologisk övertygelse utan förhållande till tidsperiodens ekonomiska utveckling, om inte helt enkelt som en sentimental svaghet. Marxister hade alltid hävdat att den kapitalistiska utvecklingens behov hade varit den viktigaste motiverande kraften bakom bildandet av nationalstaterna, och att en av kapitalismens centrala ”motsättningar” utgörs av det faktum att det moderna samhällets produktivkrafter växer utöver sina nationella ramar. Enligt denna åsikt visar sig motsättningen mellan produktivkrafterna och nationalstaten i olika former: negativt i imperialismens sökande efter livsrum, och positivt i den proletära revolutionens internationalistiska åskådning som inte kan slå sig till ro inom ramen för en nationalstat.

Stalinismen struntade i och tystade sedan denna marxistiskt internationalistiska sida och försökte upphöja den ryska revolutionens isolering till en fördel och teoretisk princip. I och med att Carrs intresse för marxismen bara är sekundärt till hans studie av sovjetstaten, så ser han ibland, trots sina medvetna ansträngningar att stå emot det stalinistiska tänkesättets smygande inflytande, oavsiktligt marxismen genom det stalinistiska prismat. Men stalinismen bar själv med sig sitt eget motbevis, ty under sin sista expansiva fas uppvisade den ett motvilligt men avgörande bevis på motsättningen mellan de sovjetiska produktivkrafternas utveckling och dess nationella gränser. Men vanan att tänka på ett sätt som stod i samband med teorin om socialismen i ett land, en vana som hade formats och befästs under loppet av ett kvarts sekel, finns kvar, och den färgar till och med tänkandet hos en så kritisk och objektiv student som Carr. Under stalinismens glansperiod kan det ha förefallit som om den bolsjevikiska internationalismen inte hade mer ekonomiskt och historiskt innehåll än den franska revolutionens abstrakta kosmopolitism (som Carr faktiskt hänför den till). Men idag borde det inte längre vara möjligt att inta den ståndpunkten: det är mer än uppenbart att den ryska revolutionen, till skillnad från den franska, inte bara har tagit initiativet till en ny sorts nationalstat, utan också – på gott och ont – en ny och expanderande internationell ekonomi och samhälle.

Den utkiksplats varifrån historien skrivs är av stor betydelse. Det skulle ha varit naturligt för en historiker med Carrs bakgrund att behandla de tidiga bolsjevikernas internationalism som wilsonsk eller utopisk, låt oss säga år 1932, även om det till och med då skulle ha varit tecken på dålig historisk realism. Men det är helt otidsenligt att behandla den som det tjugo år efteråt. I ljuset från den kinesiska revolutionen och stalinismens utvidgning till Öst- och Centraleuropa verkar de tidiga bolsjevikernas förhoppningar om en spridning av revolutionen ha varit tragiskt före sin tid, men ingalunda utopiska.

Kanske den viktigaste svagheten hos Carrs uppfattning är att han ser den ryska revolutionen som ett praktiskt taget enbart nationellt fenomen. Han förnekar inte dess internationella betydelse eller påverkan på väst. Men han behandlar det som en historisk process av i huvudsak nationell och självtillräcklig karaktär inom nationens ramar. Han tänker i termer av statsmannakonst, och den är nationell. Hans Lenin är en rysk super-Bismarck som genomförde det jättelika arbetet att åter bygga upp den ryska staten från ruiner och återförena dess splittrade delar. Denna åsikt har rätt och fel på samma gång – den missar det bredare perspektiv inom vilket Lenins bedrift hamnar.

En Lenin berövad sin oregerliga revolutionära internationalism och förevisad som en mästare i nationell statsmannakonst kan rimligen bara framstå som Stalins rättmätiga ideologiska förfader. I *Ryska revolutionen...* har Carr gjort en hel del för att återskapa den riktiga bilden av leninismen och befria den från de stalinistiska avlagringarna. Han har på ett beundransvärt sätt lyckats lägga fram fakta som i det stora hela är oförvitliga. Men han har bara lyckats till hälften med några av de finare nyanserna i fråga om betoning och tolkning. Ovilligt överdriver han de drag hos Lenin som kan verka likna Stalin, och de andra drag där olikheter och motsättningar är slående görs otydliga. Även här skulle jag vilja mildra kritiken och tillägga att Carrs förståelse av ämnet fördjupas vartefter hans forskning går framåt, och även i detta avseende utgör hans senaste bok, *Mellan Lenin och Stalin*, ett avsevärt framsteg. När Carr kommer fram till tröskeln till Stalinperioden är han mycket mer medveten om bristen på kontinuitet mellan leninism och stalinism än vad han var när han analyserade leninismen.

Detta är kanske det svåraste och mest komplicerade problem som någon som studerar Sovjetunionen ställs inför. Tänkandet hos den historiker som griper sig an denna fråga kommer oundvikligen att svänga under årens lopp, och som kollega inom samma område påstår jag inte att jag har hittat en felfri balans mellan de faktorer som bildar kontinuitet och brist på kontinuitet mellan leninism och stalinism. Till skillnad från stalinisterna, trotskisterna och den överväldigande majoriteten antikommunistiska författare för vilka detta problem inte ens existerar, så ger sig Carr i kast med det. För stalinisterna är Stalin den rättmätige arvtagaren till den påvliga arvföljden Marx-Engels-Lenin. För trotskisterna är han leninismens förrädare, dödgrävare och överlöpare. Den stora majoriteten av de antikommunistiska ”sovjetologerna” ser också stalinismen som en direkt efterföljare till leninismen, medan en minoritet accepterar den trotskistiska versionen eftersom det är polemiskt bekvämt att fördöma stalinismen som ett djävulskt förräderi mot den ”sanna” kommunismen liksom ett hot mot västvärldens värderingar. Var och en av dessa skolor spekulerar i halvsanningar och vägrar inse det faktum att stalinismen i vissa avseenden är en ”legitim” utveckling av leninismen, medan den i andra avseenden är dess motsats. Carrs arbete är befriat från sådana förenklingar och halvsanningar, men verkar ändå överdriva det Stalin som finns i Lenin.

Denna benägenhet får Carr att föregripa vissa trender i den sovjetiska utrikespolitiken och projicera den stalinistiska diplomatins ryska traditionalism tillbaka till hur Lenin bedrev utrikespolitiken. Detta föregripande är påtagligt i flera fall som jag inte kan gå in på här, men är allra mest slående när han granskar Rapallofördraget och förberedelserna inför det – där för han omedvetet in en aning 1939 i situationen 1921-1922, och har en benägenhet att behandla Lenin som en direkt föregångare till den Stalin som skulle dela polska krigsbyten med Hitler.

Carr ser hur ”en slutgiltig allians mellan Bolsjevikryssland och ett högerorienterat Tyskland” framstår som en historisk oundviklighet i båda dessa situationer. ”Under förutsättning att bolsjevikregimen överlevde skulle en sådan allians ge Reichswehr vad det en gång skulle behöva – fria händer mot väst. Det skulle också ge Tysklands storindustri dess livsviktiga marknad.” (Del 3, s 343.) Argumentet om marknaden är minst sagt ett tveeggat svärd: två gånger på ett kvarts sekel stödde den tyska storindustrin inte en allians med Ryssland utan en invasion av det för att få kontrollen över denna ”marknad”, eller rättare sagt över ryska och ukrainska råvarutillgångar. Genom att lägga mönstret från 1939 över 1921-1922 antyder Carr att Rapallofördraget riktade sig mot Polen, och att bakom fördraget låg den eviga rysk-tyska strävan att stycka upp Polen. Det stämmer givetvis att tanken att stycka upp Polen med rysk hjälp lockade den tyska högern redan 1920-1922, men det stämmer inte att det fick något gensvar i den ryska diplomatin eller den bolsjevikiska ledningen på Lenins tid.

I själva verket skulle ingenting på bättre sätt visa klyftan mellan dessa två perioder av sovjetisk diplomati än en noggrann jämförelse mellan Rapallofördraget och den nazisovjetiska pakten. Med båda dessa pakter försökte Ryssland stärka sin position genom att ”utnyttja motsättningen” mellan Tyskland och väst, medan väst antingen frös ut Ryssland eller arbetade för att få bort hennes inflytande ur den europeiska diplomatin. Men 1922 ingick Ryssland kompanjonskap med ett besegrat och fredlöst Tyskland, inte med den imperialistiska orosstiftare som löpte amok 1939. I Rapallo slöt bolsjevikerna ett måttfullt avtal utan att kompromettera sina principer eller sin hederlighet och värdighet: i hela deras uppträdande fanns inte ens en anstrykning av den sinnesstämning som 17 år senare fick Molotov att skicka det beryktade telegrammet där han försäkrade Führern en ”vänskap befäst med blod”. Och Rapallofördraget undertecknades inte på sina svagare grannars bekostnad: inte ens i sina hemliga delar innehöll det en enda uppgörelse på till exempel Polens bekostnad. Utåt kanske Rapallo och den nazisovjetiska pakten kan se ut som två på varandra följande faser i samma politik, men de skiljs av den svårbedömbara skillnaden mellan leninismens och stalinismens politiska moral, en skillnad som Carr har en benägenhet att förbise.[3]

Trots dessa skavanker och begränsningar kommer Carrs arbete att förbli en stor och varaktig milstolpe i den historieskrivning som ägnas den bolsjevikiska revolutionen. Dess förtjänster är

---

[3] Det är min plikt att använda detta tillfälle att förklara en underlig händelse under förberedelserna inför Rapallofördraget. I sin lilla bok *German-Soviet Relations* som gavs ut 1951 uppgav Carr att Lenin hade instruerat sina diplomater att ”spela ut det polska kortet” under förhandlingarna med Tyskland. Carr hänvisade till Trotskijarkiven och åberopade mig som informationskälla. Jag känner mig därför delvis ansvarig för detta misstag och förpliktad att rätta till det, i synnerhet som den version som uppgivits i *German-Soviet Relations* i stor omfattning har åberopats av andra författare.

Bland flera dokument som står i samband med Rapallofördraget innehåller Trotskijarkiven ett strängt ”hemligt” PM från den 10 december 1921, skickat till Moskva av en kryptisk tysk ”förhandlare”. Författaren till PM:et, uppenbarligen en officiell tysk person som var för en överenskommelse med Ryssland, kartlade de faktorer i Tyskland som verkade mot en sådan överenskommelse och fortsatte med att råda bolsjevikerna vilka motåtgärder de enligt hans uppfattning borde vidta för att förbereda marken för ett diplomatiskt avtal. Bland annat föreslog han att bolsjevikerna skulle ”spela ut det polska kortet”, speciellt i samband med den konflikt som flammade upp om Övre Schlesien. Det var denna tyska ”sympatisör” som använde frasen ”det polska kortet”, inte Lenin. I alla de högst konfidentiella och belysande dokument i Trotskijarkiven som hänger ihop med denna händelse finns det inte minsta tecken på att Lenins regering fäste något avseende vid hans råd. Under de här åren hade inte politbyrån befriat sig tillräckligt mycket från de ”idealistiska illusionerna” för att besvara sådana uppmaningar. Det var fortfarande Lenins politbyrå, inte Stalins, och medlemmarna i den kunde föraktfullt rycka på axlarna om att spela ut ”det polska kortet”. Carr behandlar förvisso inte Enver Pashas skvalleraktiga redogörelse i tredje hand som historiska bevis för den motsatta åsikten. Pasha var en äventyrare och inkräktare som förgäves försökte göra sig till någon sorts medlare mellan Moskva och Berlin, och vilken bolsjevikledarna inte gav några förtroenden, vilket går att se i hans egen ”rapport”. I *Ryska revolutionen...* rättar Carr själv den version som fördes fram i *German-Soviet Relations*, men på något sätt verkar den versionen ändå genljuda i hans resonemang.

så uppenbara att de inte behöver betonas i en tidskrift för specialister. Till och med den kritik som gjorts vittnar om dess höga standard, ty den kunde inte gälla ett arbete som utmärker sig mindre än hans *Ryska revolutionen...* genom sin konsekventa metod och sitt enhetliga sätt att närma sig frågan. Framtida historiska skolor kommer att studera den ryska revolutionen med samma intresse och lidelse som den franska revolutionens arkiv har undersökts under de senaste 130 åren, och varje generation och varje historisk skola kommer att upptäcka nya källor och kasta nytt ljus på detta stora epos. Men varje framtida historiker kommer att vara tvungen att vända sig till Carr som sin första stora vägledare, på samma sätt som de franska historikerna fortfarande vänder sig till Thiers' verk, med vilket Carrs *Ryska revolutionen...* delar ganska många särdrag. Denna jämförelse kanske ger ett mått på Carrs bedrift.

Lästips

I Deutscher: Den ryska revolutionen 1917-23 – En recension (om del 1 av Carrs Ryska revolutionens historia)
Lenins utrikespolitik (om del 3 av Ryska revolutionens historia)
E H Carr som den bolsjevikiska regimens historiker (om del 1-4 av Carrs arbete)

Lenins utrikespolitik

Carr på Marxistarkivet:

Ryska revolutionen, del 1. Kapitel 3 och 4 (Om 1905 och 1917)
Lenins teori om staten. Utdrag ur *Ryska revolutionen*, del 1, not A
Den bolsjevikiska doktrinen om självbestämmande, not B

Om Sovjetunionens utrikespolitik under den första tiden efter revolutionen. Utdrag ur *Ryska revolutionen*, del 3, kap. 21 och 22
Kommunistiska internationalen 1920-22. Utdrag ur *Ryska revolutionen*, del 3, kap. 25 och 30
Ryssland och Tyskland 1919-21. Utdrag ur *Ryska revolutionen*, del 3, kap. 28

Det misslyckade upproret i Tyskland 1923. Ur *Mellan Lenin och Stalin. Sovjet 1923-24* (kap. 5-7 och 9)